

گسترش استفاده از مجلات الکترونیکی غیررایگان و رایگان در جوامع دانشگاهی: مروری بر نوشتار

امیررضا اصنافی^۱

چکیده

مجلات به دلیل تنوع و گستره مطالب در زمینه‌های گوناگون و اشاعه سریع اطلاعات، در مقایسه با سایر محمل‌های اطلاعاتی، مخاطبان بیشتری در حوزه‌های مختلف دارند. اما امروزه پیدایش فناوری‌های جدید اطلاعاتی مانند اینترنت و امکان ذخیره و بازیابی الکترونیکی اطلاعات، بر جذابیت و رونق مجلات الکترونیکی افزوده است. کتابخانه‌ها برای اینکه دسترسی کاربران به این منابع اطلاعاتی را میسر سازند، هزینه‌های هنگفتی را متحمل می‌شوند و به صورت فعال در جست‌وجوی جایگزین‌هایی برای الگوی نشر مجلات چاپی سستی هستند. یکی از این الگوها استفاده از مجلات الکترونیکی رایگان است. هزینه بالای تهیه مجلات اشتراکی چاپی و الکترونیکی سبب روی آوردن کتابخانه‌ها به مجلات الکترونیکی رایگان شده است. این مقاله، به مرور پژوهش‌های مربوط به گسترش استفاده از مجلات الکترونیکی رایگان و غیررایگان توسط جوامع دانشگاهی و دیدگاه‌های کاربران مختلف در مورد این منابع می‌پردازد و به این نتیجه می‌رسد که وجود مجلات الکترونیکی و مجلات الکترونیکی رایگان برای کتابخانه‌ها با توجه به تحولات فناورانه عصر جدید اطلاعاتی، حیاتی است و کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی باید علاوه بر فراهم‌آوری این نوع مجلات، نسبت به دسترس‌پذیرسازی آنها از طریق ابزارهای فناورانه اقدام کنند.

کلیدواژه‌ها

مجلات، مجلات الکترونیکی رایگان، کتابخانه‌ها، مراکز اطلاع‌رسانی

مقدمه

مجلات الکترونیکی افزوده است. مجله الکترونیکی، مجله‌ای است که شیوه ثبت و انتقال اطلاعات آن در قالب الکترونیکی است. این مجله، با عنوان مشخص و با هدف

پیدایش فناوری‌های جدید اطلاعاتی و به‌ویژه اینترنت و امکان ذخیره و بازیابی الکترونیکی اطلاعات، بر جذابیت و رونق

۱. دانشجوی دکترای کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه شهید چمران اهواز asnaafi@yahoo.com

انتشار مداوم و نامحدود توسط یک مؤسسه، ناشر یا شخص منتشر می‌شود و محتویات آن به صورت الکترونیکی تولید، ذخیره، و بازیابی می‌گردد (۴: ۱۳۱). با ظهور فناوری جدید و دسترسی پیوسته به پایگاه‌های اطلاعاتی، بسیاری از میزبانان و ناشران مهم، متن کامل مجلات خود را از این طریق به مشتریان خود ارائه می‌کنند و این امر به یاری اینترنت سرعت بیشتری یافته است. بسیاری از کتابخانه‌های دنیا به دلیل مشکلات مالی، ظهور فناوری جدید، و انتخاب سیاست تازه دسترسی به منابع اطلاعاتی، اشتراک پاره‌ای از مجلات چاپی خود را قطع کرده‌اند و به جای آن به مجلات الکترونیک روی آورده‌اند. اما این جنبه را نیز باید در نظر گرفت که این مجلات الکترونیکی تا زمانی دسترس‌پذیر هستند که کتابخانه نسبت به اشتراک آنها اقدام کند و نکته مهم این است که مجلات الکترونیکی رایگان و اشتراکی فقط در محیط کتابخانه و دانشگاه قابل استفاده هستند. برای حل این مشکل و به منظور اینکه کاربران بتوانند در هر مکان و زمان به مقالات تمام متن، بدون پرداخت هزینه، دسترسی داشته باشند الگوی به کارگیری مجلات الکترونیکی رایگان به عنوان مکملی برای مجلات الکترونیکی غیررایگان پیشنهاد شده است. این مقاله درصدد است تا دیدگاه‌های کاربران دانشگاهی را در مورد استفاده از مجلات الکترونیکی غیررایگان با معرفی پژوهش‌هایی که در این زمینه صورت گرفته به همراه مطالعاتی که در زمینه اهمیت مجلات الکترونیکی رایگان و شناسایی این

مجلات انجام شده است، مورد بررسی قرار دهد.

دیدگاه کاربران دانشگاهی نسبت به استفاده از مجلات الکترونیکی

بررسی متون و منابع نشان داده است که کاربران مختلف دانشگاهی نسبت به مجلات الکترونیکی دیدگاه‌های متفاوتی دارند. تحقیقات نشان داده است به دلیل سهولت استفاده و بازیابی سریع اطلاعات در مجلات الکترونیکی تعداد کاربران این محمل اطلاعاتی در حال افزایش است. در زیر به تعدادی از تحقیقات اشاره می‌شود که میزان استفاده کاربران دانشگاهی، به خصوص دانشجویان و اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها، از مجلات الکترونیکی غیررایگان و نگرش آنها نسبت به این نوع مجلات را مورد بررسی قرار داده‌اند.

هولم کوئیست^۲ (۱۹۹۸) از سوی کمیته مجلات الکترونیکی کتابخانه دانشگاه پرینستون^۳ میزان استفاده از مجلات الکترونیکی در این دانشگاه را مورد بررسی قرار داد. جامعه پژوهش وی دانشجویان، اعضای هیئت علمی، کارمندان، و کتابداران دانشگاه بودند. نتایج سال ۱۹۹۸ آشکار ساخت که کمتر از نیمی از پاسخگویان، یعنی ۴۶ درصد، از مجلات الکترونیکی استفاده می‌کردند. پاسخگویان، عدم محدودیت زمانی، سهولت استفاده، قابلیت جست‌وجوی متون، و امکان تعامل کاربر را از مزایای مجلات الکترونیکی برشمردند. برخی پاسخگویان، دلیل عدم

2. Holmquist

3. Princeton University

استفاده از مجلات الکترونیکی را نداشتن کیفیت بالای این منابع عنوان کردند (۹). البته به نظر می‌رسد که این استفاده نسبتاً اندک از مجلات الکترونیکی به دلیل عدم گسترش امروزی شبکه‌های اطلاع‌رسانی و پایگاه‌های اطلاع‌رسانی جهت دسترس‌پذیرسازی مجلات در قالب الکترونیکی بوده است، زیرا هنوز تا آن زمان استفاده از قالب الکترونیکی منابع اطلاعاتی کاملاً بین اعضای جامعه دانشگاهی نهادینه نشده بود.

یک سال بعد، تحقیق لنارس^۴ (۱۹۹۹) نشان داد که میزان استفاده اعضای هیئت علمی از مجلات الکترونیکی افزایش یافته است. وی در پژوهش خود با عنوان «میزان استفاده اعضای هیئت علمی مؤسسات پژوهشی از مجلات الکترونیکی» میزان استفاده از مجلات الکترونیکی در جامعه علمی و عواملی را که بر میزان استفاده از این منابع اطلاعاتی تأثیرگذار هستند مورد بررسی قرار داد. نتایج نشان داد که در مجموع ۶۱ درصد از اعضای هیئت علمی از مجلات الکترونیکی استفاده می‌کنند (۱۳).

در سال ۱۹۹۸ کتابخانه دبلیدوبلیو هاگرتی^۵ در دانشگاه درکسل^۶ مبادرت به اجرای پروژه‌ای کرد که طی آن مجلات چاپی به الکترونیکی تبدیل می‌شد. درکسل یکی از اولین دانشگاه‌هایی بود که الکترونیکی کردن مجموعه خود را آغاز کرد. بر این اساس، کینگ و مونتگومری^۷ (۲۰۰۲) در مقاله‌ای به بررسی تأثیر مجموعه مجلات الکترونیکی بر

اعضای هیئت علمی و دانشجویان دوره‌های دکترا پرداختند. این پژوهش نشان داد که ۷۰/۳ درصد اعضای هیئت علمی از مجلات الکترونیکی و ۱۳/۵ درصد از مجلات چاپی استفاده می‌کردند. ۷۶/۹ درصد از دانشجویان دوره دکترا از مجلات الکترونیکی و ۱۱/۵ درصد نیز از مجلات چاپی استفاده می‌کردند. ۸۰ درصد مقالاتی که ۵ سال یا کمتر از عمرشان می‌گذشت توسط کتابخانه در قالب الکترونیکی ارائه می‌شدند؛ در حالی که ۴۵ درصد از مقالاتی که بالای ۵ سال عمر داشتند در قالب الکترونیکی وجود داشتند (۱۱).

همچنان که ملاحظه می‌شود میزان استفاده از مجلات الکترونیکی سیر صعودی دارد. مجید و تان^۸ (۲۰۰۲) در مطالعه‌ای که درباره دانشجویان مهندسی رایانه در دانشگاه فنی نایانگ^۹ سنگاپور انجام دادند، انواع منابع اطلاعاتی مورد استفاده دانشجویان، اهمیت، و دلیل استفاده از منابع اطلاعاتی خاص و میزان استفاده از منابع الکترونیکی را بررسی کردند. در این پژوهش مشخص شد که استفاده از پایگاه‌ها و مجلات الکترونیکی در میان دانشجویان مهندسی رایانه پایین است. پژوهشگران در پایان پژوهش پیشنهاد کردند که به منظور معرفی منابع الکترونیکی برای کاربران کتابخانه، کلاس‌های آموزشی برگزار شود (۱۵: ۳۱۸-۳۲۵).

می‌توان استفاده کم این دانشجویان از مجلات الکترونیکی را به دلیل عدم آشنایی با این نوع مجلات دانست. یکی از دلایلی

4. Lenares

5. W.W. Hagerty

6. Drexel University

7. King & Montgomery

8. Majid & Tan

9. Nanyang Technological University

که سبب دوری افراد از محمل‌های جدید اطلاعاتی می‌شود ناآشنایی آنها با این نوع محمل‌های اطلاعاتی است. این وظیفه کتابداران است که کاربران را با قالب‌های جدید اطلاعاتی آشنا کنند و راه‌های جدید و ساده‌تر کسب اطلاعات را به آنها نشان دهند. به علت نوپا بودن مجلات الکترونیکی علمی و داوری شده، احتیاج به زمان است تا مقالات یک مجله الکترونیکی مطالعه شود، جزء دانش پژوهشگر درآید، و در نوشته‌های او مورد استفاده واقع شود.

دیلوکو و گوتلیب^{۱۰} (۲۰۰۲) در مقاله خود بیان کردند که میزان استفاده دانشجویان از منابع الکترونیکی افزایش یافته است، و طبق نظرات کتابداران دانشگاهی مراجعه دانشجویان به کتابخانه‌ها کاهش یافته است. البته ۵۴/۱ درصد از دانشجویان بیان کردند که برای دستیابی به اطلاعات در درجه اول به منابع چاپی مراجعه می‌کنند. درحالی‌که ۴۷ درصد، مجلات چاپی را به عنوان منابع اطلاعاتی برگزیده‌اند. آنها به این نتیجه رسیدند که هر چند دانشجویان برای انجام تکالیف پژوهشی خود، بیشتر از منابع الکترونیکی استفاده می‌کنند، اما کتاب‌ها و مجلات چاپی به دلیل دسترس‌پذیری همیشگی و کیفیت بالای متون، نقش مهمی را در تولید اطلاعات علمی برعهده دارند (۵: ۳۸۱-۳۹۲). از نتیجه این تحقیق می‌توان دریافت درحالی‌که سال‌ها پیش درباره جامعه بدون کاغذ بحث می‌شد و پیدایش این جامعه

خطری برای کتابخانه‌ها تلقی می‌گردید، اما کتابخانه‌ها کماکان به حیات خود ادامه داده‌اند و منابع چاپی موجود در آنها نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد. اما از طرفی باید به این نکته توجه داشت که در دنیای اطلاعاتی و پیچیده امروز، صرف زمان بیشتر به معنی صرف هزینه افزون‌تر است و باید پذیرفت که محمل‌های اطلاعاتی جدید می‌توانند هر چه سریع‌تر کاربران را به اطلاعات مورد نیاز آنها برسانند. این امر در تحقیق کورت‌لاینین^{۱۱} (۲۰۰۴) نمایان شده است. وی در پژوهش خود به این نتیجه رسید که استفاده از مجلات الکترونیکی در حال افزایش است. وی معتقد است که هزینه انتشار مجلات الکترونیکی بسیار کمتر از مجلات چاپی است و فرایند انتشارشان سریع‌تر است. ساختار فرامتنی مجلات الکترونیکی به قابلیت بازایی اطلاعات کمک شایانی می‌کند و همین مسئله موجب افزایش دسترسی به اطلاعات و انواع جدیدی از داده‌ها می‌شود (۱۲).

عدم استفاده کافی از مجلات الکترونیکی از سوی کاربران دانشگاهی در تحقیق وود وارد^{۱۲} (۱۹۹۷) نیز دیده می‌شود. عدم اعتماد کافی به این مجلات به دلیل نوپا بودن آنها کاملاً نمایان است. وی درباره واکنش کاربران در استفاده از مجلات الکترونیکی رایگان و غیررایگان پژوهشی انجام داد. این بررسی با توزیع پرسشنامه‌هایی بین دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی رشته‌های رایانه، روان‌شناسی، تربیت بدنی، علوم انسانی،

10. Dilevko & Gottlieb

11. Kortelainen

12. Woodward

و کتابداری و اطلاع‌رسانی انجام پذیرفت. از ۷۵ دانشجوی کارشناسی ارشد مورد بررسی در این پژوهش، ۶۰ درصد افراد به دلیل ناآشنایی با این مجلات، توجه چندانی به مجلات الکترونیکی نشان نمی‌دادند. ۴۰ درصد معتقد بودند که مقالات موجود در مجلات الکترونیکی رایگان، کیفیتی نازل‌تر از مجلات الکترونیکی اشتراکی غیررایگان دارند. به دلیل اینکه استفاده از مجلات الکترونیکی نیاز به استفاده از کلمه عبور داشت بیش از نیمی از کاربران ترجیح دادند که از مجلات چاپی یا مجلات الکترونیکی رایگان استفاده کنند. دانشجویان خواهان این امر بودند که برای دسترسی به مقالات تمام متن، مراحل اضافی و غیرضروری وقت‌گیر حذف شود. دانشجویان عقیده داشتند مقالات باید در قالب‌هایی باشند که آنها بتوانند مقالات موردنظر خود را روی رایانه خود به راحتی بارگذاری کنند (۱۷: ۵۳-۵۷).

همچنین لیو^{۱۳} و دیگران (۲۰۰۰) در پژوهش خود به بررسی نظرات دانشجویان دانشگاه فنی نانیانگ سنگاپور در مورد آینده مجلات الکترونیکی و میزان استفاده از این منابع پرداختند. یافته‌های پژوهش نشان داد که ۷۳/۵ درصد از پاسخگویان، مجلات الکترونیکی را بر مجلات چاپی ترجیح می‌دهند. به این ترتیب می‌توان مشاهده کرد که در آسیای جنوب شرقی نیز میزان استفاده از مجلات الکترونیکی توسط کاربران دانشگاهی رو به گسترش است (۱۴: ۳۰۲-۳۱۵).

اسلاتر^{۱۴} (۲۰۰۱) رفتار پژوهشگران در دانشگاه استنفورد در زمینه استفاده از مجلات چاپی و الکترونیکی را مورد بررسی قرار داد. عدم دسترسی به شماره‌های پیشین مجلات الکترونیکی مشکلی بود که پژوهشگران به آن اشاره کرده بودند. این پژوهشگران از طرفی برای مجلات الکترونیکی مزایایی نیز قائل بودند که از جمله آنها می‌توان به بازیابی سریع مقالات، صرفه‌جویی در زمان برای کسب اطلاعات، وجود پست الکترونیکی جهت ارتباط با مجله یا نویسندگان مقالات، و فرایوند به مقالات استناد شده اشاره کرد. ۶۷ درصد از پژوهشگران از این نگران بودند که به متن کامل مقالات دسترسی ندارند و برای این امر باید هزینه پرداخت کنند (۱۶). در اینجا می‌توان اهمیت مجلات الکترونیکی رایگان را به وضوح دریافت. زیرا کاربران می‌توانند در مواقعی که به مجلات الکترونیکی غیررایگان و اشتراکی دسترسی ندارند یا استفاده از آنها نیازمند پرداخت هزینه‌های گزاف است، از مجلات الکترونیکی رایگان به عنوان منابع اطلاعاتی مکمل استفاده کنند و نیاز اطلاعاتی خود را به این صورت تأمین کنند.

در ایران نیز در پژوهش‌هایی، دیدگاه‌های کاربران مختلف در زمینه استفاده از مجلات الکترونیکی مورد بررسی قرار گرفته است. از جمله این تحقیقات می‌توان به پژوهش شهبازی (۱۳۸۳) اشاره کرد که هم‌دیدگاه کتابداران و هم‌دیدگاه مراجعه‌کنندگان کتابخانه را در زمینه استفاده از مجلات

الکترونیکی غیررایگان مورد بررسی قرار داده است. وی در پژوهش خود با عنوان «بررسی دیدگاه جامعه علمی در خصوص ایجاد مجلات الکترونیکی» به بررسی میزان تقاضاهای موجود برای استفاده از مجلات الکترونیکی، از دیدگاه جامعه علمی پرداخت و مزایا و معایب ایجاد مجلات الکترونیکی و میزان استقبال از این نوع منابع را بیان کرد. یافته‌های پژوهش وی نشان داد که به‌طورکلی، ۶۲/۵ درصد از کاربران، استفاده از مجلات الکترونیکی را به مجلات چاپی ترجیح می‌دهند. همچنین در تحلیلی دیگر مشخص شد که ۵۰ درصد کتابداران مدعی بوده‌اند در طول هفته، متقاضیانی جهت استفاده از مجلات الکترونیکی داشته‌اند. وی عمده‌ترین مشکلات موجود در استفاده از مجلات چاپی در کتابخانه‌ها را حجم زیاد مجلات چاپی و کمبود فضای اختصاص داده شده به این منابع و نیز هزینه نگهداری آنها دانسته است. در این پژوهش مشخص شد که ۸۵/۹ درصد از کاربران در سطح علمی با مجلات الکترونیکی آشنا بوده و تعریف درستی از این مجلات داشته‌اند (۲).

تحقیق وی در مقایسه با سایر پژوهش‌هایی که در خارج از کشور صورت گرفته، نتایج جالب توجهی داشته است؛ زیرا میزان استفاده کاربران از مجلات الکترونیکی و میزان آشنایی آنها با این مجلات، با برخی دانشگاه‌های خارج از کشور برابری می‌کند و در پاره‌ای موارد از آنها نیز بالاتر است. این امر نشان می‌دهد که مجلات الکترونیکی در ایران مورد استقبال فراوان جامعه دانشگاهی

قرار گرفته است.

میزان استفاده بالا از مجلات الکترونیکی، در تحقیق شایگان‌نیا و دیگران (۱۳۸۳) نیز نمایان است. آنها به منظور تعیین میزان گرایش اعضای هیئت علمی و دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه علوم پزشکی اصفهان در استفاده از مجلات چاپی و الکترونیکی و عوامل مؤثر بر آن در سال ۱۳۸۲-۱۳۸۳ پژوهشی را صورت دادند. نتایج پژوهش آنها نشان داد که اغلب استفاده‌کنندگان، یعنی حدود ۷۷ درصد، از شکل الکترونیکی مجلات استفاده کرده‌اند و درصد اندکی یعنی حدود ۲۲ درصد مجلات چاپی را مورد استفاده قرار داده‌اند. از نظر ایشان، دسترسی آسان به شماره‌های مجلات، سرعت و سهولت در بازیابی اطلاعات، حجم اطلاعات بازیابی شده، عدم وابستگی به مکان و زمان خاص، ایجاد انگیزش در مطالعه بیشتر، و استفاده از خدمات جنبی از عوامل مؤثر در استفاده از مجلات الکترونیکی محسوب می‌شوند (۱). عبداللهی (۱۳۸۴) نیز در پایان‌نامه خود به بررسی دیدگاه اعضای هیئت علمی دانشگاه شهید چمران اهواز به تفکیک گروه‌ها درباره اهمیت و میزان استفاده از مجلات علمی موجود، تکمیل این مجلات، و جایگزینی مجلات چاپی با شکل الکترونیکی آن پرداخت. نتایج پژوهش وی نشان داد که ۴۰ درصد از اعضای هیئت علمی نقش مجلات علمی چاپی و الکترونیکی را در ارتقای سطح علمی خود «زیاد» دانسته‌اند، اگرچه اکثریت آنها مطابقت این دسته از منابع اطلاعاتی را با

نیازهای اطلاعاتی خود «کم» ارزیابی کرده‌اند. اکثر پاسخگویان، میزان موافقت خود را با افزایش اشتراک مجلات علمی الکترونیکی همراه با توقف اشتراک مجلات علمی چاپی «متوسط» گزارش کرده‌اند. ۴۲/۸ درصد از پاسخگویان، نقش مجلات علمی الکترونیکی را در ارتقای سطح علمی «زیاد» گزارش کرده‌اند و تنها ۵/۹ درصد از افراد، نقش مجلات علمی الکترونیکی را در ارتقای سطح علمی خود «کم» گزارش کرده‌اند. همچنین ۴۲/۸ درصد از پاسخگویان، میزان اهمیت مجلات الکترونیکی را «بسیار زیاد»، و تنها ۲/۱ درصد نظرشان در مورد میزان اهمیت مجلات الکترونیکی «کم» بود (۳).

به‌طورکلی، تحقیقات انجام شده در زمینه استفاده از مجلات الکترونیکی غیررایگان در داخل کشور نشان می‌دهد که به‌کارگیری این مجلات در جامعه دانشگاهی ایران رو به گسترش است. به این ترتیب باید امکانات و زیرساخت‌های لازم را جهت دسترس‌پذیری هر چه بیشتر این مجلات برای کاربران فراهم ساخت و این امر وظیفه جدید کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی است.

گسترش مجلات الکترونیکی رایگان

از سوی دیگر، مجلات الکترونیکی رایگان نیز به‌عنوان مکمل‌های مجلات الکترونیکی اشتراکی و غیررایگان، در زمانی که این نوع مجلات در دسترس نیستند، مورد استفاده کاربران قرار می‌گیرند. طبق تعریف فاسمایر و

یانگ^{۱۵} (۲۰۰۰)، مجلات الکترونیکی رایگان یکی از انواع مجلات الکترونیکی هستند که تنها از طریق اینترنت، و بدون پرداخت هرگونه وجه برای تمام افراد جامعه قابل دسترسی هستند. این نوع مجلات الکترونیکی نیازی به اشتراک ندارند (۶: ۵۰۸-۸۰۰).

هیچکاک، کار و هال^{۱۶} (۱۹۹۶) هم در مقاله خود که «بررسی مجلات پیوسته علوم، فناوری، و پزشکی در سال‌های ۱۹۹۰-۱۹۹۵: آramش قبل از طوفان» نام داشت، دریافتند که ۴۷ عنوان از ۸۳ درصد مجلات با عنوان علوم، فناوری، و پزشکی که مورد بررسی قرار گرفتند، به صورت رایگان در دسترس هستند. آنها مجلات الکترونیکی رایگان در حوزه‌های علوم، فناوری، و پزشکی را نیز شناسایی کردند (۸).

پس می‌توان دید که تعداد مجلات الکترونیکی رایگان در محیط وب نه تنها کم نیست، بلکه در سطح بسیار بالایی است. اما به هر جهت باید مجلات الکترونیکی رایگان سودمند و غیرسودمند را نیز تشخیص داد. فاسمایر و سانگ یو در سال ۲۰۰۰ در تحقیق خود تا حدودی این کار را صورت داده‌اند. آنها در مقاله‌ای با عنوان «مجلات الکترونیکی رایگان علمی: چگونه می‌توان فهمید آنها سودمند هستند؟» بیان می‌کنند که هم اینک مجلات الکترونیکی علمی بسیاری به صورت رایگان در دسترس قرار دارند. فاسمایر و سانگ یو در این پژوهش، تأثیر مجلات الکترونیکی رایگان علمی را بر

15. Fosmire & Young

16. Hitchcock, Carr & Hall

پژوهش‌های علمی مورد بررسی قرار دادند. این پژوهشگران، سیاهه‌ای جامع از مجلات الکترونیکی رایگان در زمینه‌های علوم، فناوری، و پزشکی به همراه نشانی اینترنتی آنها گردآوری کردند. نتایج نشان داد که استفاده از مجلات الکترونیکی رایگان، تأثیر مثبتی بر روند پژوهش‌های علمی گذارده است. البته فاسمایر و یانگ در تحقیق دیگر خود بهتر توانسته‌اند معیارهای تشخیص مجلات الکترونیکی رایگان سودمند را نشان دهند. آنها در مقاله‌ای با عنوان «مجلات الکترونیکی رایگان علمی: کتابخانه‌های دانشگاهی و دانشکده‌ای چگونه باید دسترسی به آنها را فراهم کنند؟» توانستند ۲۱۳ مجله الکترونیکی رایگان علمی را در زمینه‌های مختلف علمی پیدا و ارائه آنها را از طریق وب سایت کتابخانه‌ها یا مؤسسات علمی پیشنهاد کنند. آنها در این مقاله، معیارهایی چون تمام متن بودن، رایگان بودن، داشتن بایگانی، و دارا بودن منابع و مآخذ برای مقالات را برای انتخاب مجلات الکترونیکی رایگان معرفی کرده‌اند (۷).

مؤسسه اطلاعات علمی^{۱۷} که تحت حمایت شرکت تامسون^{۱۸} قرار دارد، در سال ۲۰۰۲ در پژوهشی استنادی با عنوان «تأثیر مجلات رایگان» انجام داد و پس از معرفی مجلات الکترونیکی رایگان، مجلات الکترونیکی رایگان هر رشته دانشگاهی را از طریق ترکیبی از سایت‌های کتابخانه می‌جی^{۱۹} در ژاپن، به آدرس <http://www.lib.meiji.ac.jp/oli/list/12000.html>

و کتابخانه الکترونیکی علمی پیوسته در برزیل، به آدرس <http://www.scielo.br/> و سایت <http://www.doaj.org> استخراج کرده و آنها را با فهرست مجلات الکترونیکی موجود در مجله «گزارش‌های استنادی» که در مؤسسه اطلاعات علمی موجود است، مقایسه کرده است. مجلات انتخاب شده در حوزه‌های هنر، علوم انسانی، علوم طبیعی، و علوم بودند. در این پژوهش، مشخص شد که ۱۱۹۰ عنوان از این مجلات الکترونیکی رایگان در پایگاه مؤسسه اطلاعاتی علمی موجود هستند و نمایه شده‌اند. در این پژوهش، فقط مقالات داوری شده انتخاب شده‌اند و پراستنادترین مجلات الکترونیکی رایگان موجود مؤسسه اطلاعات علمی تعیین شده‌اند. همچنین، مشخص شد که مجلات الکترونیکی رایگان، یک درصد از کل تعداد مجلات موجود در مؤسسه اطلاعات علمی را دربرمی‌گیرند (۱۰).

این تحقیقات و پژوهش‌های مشابه آنها نشان می‌دهند که مجلات الکترونیکی رایگان به سرعت به صورت یک محیط جهانی برای ارتباط علمی و یکی از سکوه‌های نشر منابع علمی درمی‌آیند. هم اینک می‌توان مجلات رایگان را بخش برجسته‌ای از منابع علمی دانست که مورد استفاده رشته‌های مختلف دانشگاهی قرار می‌گیرند. این پژوهش‌ها نشان می‌دهند که انتشار مجلات الکترونیکی رایگان علمی و تخصصی و استفاده از آنها رو به گسترش است. به‌طور کلی، می‌توان گفت

17. Institute for Scientific Information (ISI)

18. Thomson

19. Meiji

که استفاده از مجلات الکترونیکی رایگان، الگوی جدیدی برای نشر مقالات پژوهشی در مجلات علمی است که دسترسی رایگان و پیوسته را از طریق اینترنت به هرکسی که بخواهد از آنها استفاده کند فراهم می‌آورد.

نتیجه‌گیری

بررسی متون و پژوهش‌های انجام شده آشکار ساخت که مجلات الکترونیکی غیررایگان و رایگان نقش چشمگیری در توسعه دانش جهانی و گسترش ارتباطات علمی پژوهشگران با یکدیگر دارند. به‌واسطه استفاده از این نوع مجلات، پژوهشگران بسیار سریع‌تر از نتایج سایر پژوهش‌ها آگاه می‌شوند و همین امر موجب بهبود وضعیت پژوهش‌ها و جلوگیری از دوباره‌کاری‌ها می‌شود. مجله الکترونیکی مجله‌ای است که شیوه ثبت و انتقال اطلاعات آن در قالب الکترونیکی است و دارای عنوان مشخص، زمان انتشار نامحدود، و ناشر معین است و کتابخانه‌ها جهت تسریع در تأمین نیازهای اطلاعاتی کاربران خود اقدام به اشتراک آن از ناشران و کارگزاران مختلف می‌کنند. اما در این راه مشکلاتی از قبیل پرداخت هزینه‌های هنگفت برای ادامه اشتراک این مجلات و عدم دسترسی به متن کامل مقالات خارج از محیط کتابخانه و دانشگاه گریبان‌گیر کتابخانه‌ها و کاربران است. از سوی دیگر، با افزایش هزینه اشتراک مجلات علمی چاپی، کتابخانه‌ها و مؤسسات و جوامع علمی به صورت فعال در جست‌وجوی

جایگزینی‌هایی برای مجلات چاپی سستی هستند. این جایگزین‌ها منابعی هستند که کتابخانه‌ها می‌توانند آنها را فراهم سازند. استفاده از مجلات الکترونیکی رایگان می‌تواند به عنوان مکمل مجلات الکترونیکی غیررایگان و جایگزین کردن آنها در مواقعی که امکان دسترسی به مجلات الکترونیکی غیررایگان وجود ندارد، به شمار آیند. موانع هزینه‌ای جهت تهیه مجلات اشتراکی چاپی و الکترونیکی سبب روی آوردن کتابخانه‌ها به مجلات الکترونیکی رایگان شده است. هر مجله الکترونیکی رایگان که در محیط وب وجود دارد قابل اعتماد و معتبر نیست و به همین منظور باید نسبت به انتخاب مجلات الکترونیکی رایگان معتبر و مناسب از شبکه اینترنت اقدام کرد. بررسی متون نشان داد که برخی پژوهشگران مجلات الکترونیکی رایگان داوری شده را از شبکه اینترنت شناسایی کرده‌اند. پژوهش‌های متعددی که در زمینه‌های مجلات الکترونیکی و مجلات الکترونیکی رایگان صورت گرفته است نشان داد که دانشجویان و پژوهشگران نسبت به استفاده از این نوع مجلات، دیدگاه مثبتی دارند و از نظر آنها مجلات الکترونیکی موجب اشاعه سریع اطلاعات می‌شود. اما باید توجه داشت که کار کتابخانه‌ها با اشتراک مجلات الکترونیکی و انتخاب مجلات الکترونیکی رایگان از محیط اینترنت به پایان نمی‌رسد؛ بلکه آنها باید امکان دسترسی به این مجلات را برای کاربران فراهم کنند. با توجه به اهمیت در دسترس قرار گرفتن یکپارچه مجلات

الکترونیکی غیررایگان و رایگان، کتابخانه‌ها می‌توانند با طراحی درگاه‌های^{۲۰} کتابخانه‌ای و مخصوص این نوع مجلات، دسترسی متمرکز کاربران به این نوع محمل‌های اطلاعاتی را فراهم سازند.

مرور این پژوهش‌ها نشان می‌دهد که مجلات الکترونیکی و انواع مختلف آن به دلیل اینکه اطلاعات روزآمد را سریع و آسان در اختیار کاربران قرار می‌دهند، بسیار مورد توجه قرار دارند. لذا پیش‌بینی می‌شود که در آینده‌ای نزدیک مجلات الکترونیکی نقش تعیین‌کننده‌ای را در انتشار پژوهش‌ها ایفا کنند. بنابراین، کتابخانه‌ها باید با طراحی صفحات وب یا درگاه‌های مخصوص مجلات الکترونیکی، دسترسی آسان کاربران را از هر مکان و در هر زمان به این منابع فراهم سازند و آنها را از سرگردانی در محیط بی‌کران وب نجات داده و از جست‌وجوهای خسته‌کننده و مراجعه به وب‌سایت‌های مختلف بی‌نیاز کنند. به این ترتیب، هم در زمان و هم در هزینه کاربران صرفه‌جویی می‌شود و کتابخانه‌ها نقش سازنده و پیش‌برنده خود را بیش از پیش در جامعه اطلاعاتی ایفا خواهند کرد. نقش مجلات الکترونیکی رایگان و غیررایگان در تسریع انتقال اطلاعات علمی زمانی برجسته می‌شود که کاربران به این مجلات دسترسی داشته باشند.

منابع

۱. شایگان‌نیا، زینب، و دیگران. «بررسی میزان گزارش اعضای هیأت علمی و دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه علوم پزشکی اصفهان در استفاده از مجلات چاپی و الکترونیکی و عوامل مؤثر آن در سال تحصیلی ۸۲-۸۳». در ششمین همایش ملی کتابداری و اطلاع‌رسانی پزشکی با تکیه بر نظام‌های نوین اطلاع‌رسانی و پژوهش‌های پزشکی (۱۰ و ۱۱ اردیبهشت ماه ۱۳۸۳)، مجموع مقالات و سخنرانی‌های ارائه شده. اصفهان: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی اصفهان، ۱۳۸۳.
۲. شهبازی، مه‌ری. «بررسی دیدگاه جامعه علمی درخصوص ایجاد مجلات الکترونیکی». گزارش پروژه مجلات الکترونیکی در دانشگاه اصفهان، به نقل از: <http://www.Daneshpajooan.com>
۳. عبداللهی، ام‌البنین. «بررسی دیدگاه اعضای هیئت علمی دانشگاه شهید چمران اهواز به تفکیک گروه‌ها درباره اهمیت و میزان استفاده از مجلات علمی موجود، تکمیل این مجلات و جایگزینی مجلات چاپی با شکل الکترونیکی آن». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، ۱۳۸۴.
۴. فتاحی، رحمت‌الله. مدیریت نشریه‌های ادواری: جنبه‌های نظری و کاربردی گزینش، فراهم‌آوری، سازماندهی و ارائه خدمات ادواری‌ها (چاپی و الکترونیکی). تهران: دبیرش، ۱۳۸۱.

5. Dilevco, J.; Gottlieb, L. "Print sources in an electrical age: vital part of research

Carol Hansen. "After migration to an electronic journal collection: impact on faculty and doctoral students". *D-Lib Magazine*, Vol.8, No12 (2002). [on-line]. Available: <http://www.dlib.org/dlib/december02/king/12king.html-101k>.

12. Kortelainen, Terttu. "An analysis of the use of electronic journals and commercial journal article collections through the FinElib portal". *Information Research*, Vol.9, No.2 (2004). [on-line]. Available: <http://informationr.net/ir/9-2/paper168.html>.

13. Lenares, D. "Faculty use of electronic journals at research institutions". *ACRL Ninth National Conference*, (8-11 April 1999).

14. Liew, Chern L. ... [et al]. "A study of graduate student end-users, use & perception of electronic journals". *Online Information Review*, Vol.24, No.4 (2000): 302-315.

15. Majid, Sh.; Tan, Ai T. "Usage of information resources by computer engineering students: a case study of Nanyang Technological University, Singapore". *Online Information Review*, Vol.26, No.5 (2000): 318-325.

16. Slaughter, Hattie Jeon. "Electronic journals & scholarly, communication". 2001. [on-line]. Available: http://ejust.stanford.edu/sla_0602.pdf/

process for undergraduate students". *The Journal of Academic Librarianship*, Vol.28, No.6 (2002): 381-392.

6. Fosmire, Michael J.; Young, Elizabeth. "Free scholarly electronic journals: what access do college and university libraries provide?". *College and Research Libraries*, Vol.61, No.6 (2000): 508-800.

7. Fosmire, Michael J., Song Yu. "Free scholarly electronic journals: How good are they?". *Science and Technology Librarianship*, No. 27 (Summer 2000). [on-line]. Available: <http://dois.mimas.ac.uk/DoIS/data/Articles/juljuljaby:2000:i:27:p:6068.html-9k->

8. Hitchcock, Steve; Carr, Leslie; Hall, Wendy. "A survey of STM online journals: the calm before the storm". 1996. [on-line]. Available: <http://journals.ecs.soton.ac.uk/survey/survey.html#scope>.

9. Holmquist, Jane E. "Survey on the use of electronic journals at Princeton". *Library & Information Services in Astronomy, ASP Conference Series*, 1998.

10. Institute for Scientific Information. "Impact of open access journals: A citation study from Thomson ISI". 2002. [on-line]. Available: <http://www.isinet.com/cgi-bin/dialogserver>.

11. King, Donald W.; Montgomery,

17. Woodward, H. "Electronic journals in an academic library environment". *Serials*, Vol.10, No.1 (1997): 53-57.

تاریخ دریافت: ۱۳۸۴/۹/۱

